

СЕМАНТЫКА СЮЖЭТАЎ БЫЛІЧКІ

Вялікі інфарматыўны патэнцыял для фалькларыстычнага аналізу і даследавання архаічных пластоў традыцыйнай свядомасці маюць жанры няказкавай прозы (легенды, паданні, прыкметы, павер'і і інш.), сярод якіх выключна арыгінальнай і выразнай міфасемантыкай вызначаюцца былічкі. *Былічка* – наратыў-мемарат (успамін) пра кантакт самога апавядальніка ці іншага чалавека са звышнатуральным. Як правіла, увасабленнем дэманічнай ці інфернальнай сілы ў былічках выступаюць закладныя нябожчыкі, здані, смерць, хваробныя духі, дэманічныя істоты, зачараваныяклады. Месцамі сустрэчы ці драматычнага сутыкнення чалавека з сіламі іншасвету служаць сакралізаваныя локусы культурнай і стыхійнай прасторы: царква, могількі, хата (печ, парог, гарышча), ростані і інш.

Жанравыя вытокі былічак узыходзяць у шырокім разуменні да народных уяўленняў пра анімістычную прыроду Сусвету, касмічныя стыхіі (зямлю, ваду, паветра, агонь) і сакральныя элементы светабудовы. Трансфармаваныя ў вераваннях носьбітаў традыцыйнай культуры, былічкі і сёння маюць значную ўстойлівасць, пры гэтым, як адзначае адзін з буйнейшых даследчыкаў народнай прозы Л. Бараг, эвалюцыя гэтага жанру адбылася ў двух кірунках: адна частка масіву былічак ператварылася ў займальныя вусныя аповеды з дамінуючай мастацкай функцыяй, а ў другой частцы «ўстаноўка на праўдзівасць падпарадкоўваецца прынцыпу псіхалагічнай матываванасці падзеі» [1, с. 26].

Арыгінальнай ілюстрацыяй былічак другой групы з'яўляецца прыведзены ніжэй тэкст, у якім вобразна выражаецца маральна-псіхалагічны імператывы традыцыйнай культуры – у вызначаныя дні народнага календара спраўляць памінальную вячэру па дзядах. Медыятарам паміж светам жывых і памерлых выступае *жабрак*, які на могільках падслухоўвае размову дзвюх душ пра святочную дзядоўскую вячэру ў доме родных. Узгаданне канкрэтных страў памінальнага стала (*рыба, халоднае, шчы*) і магічных практык (*перавартанне ўверх дном міскі*), указанне імёнаў памерлых (*Паўліна і Магдаліна*) стварае своеасаблівы эффект праўдзівасці, фактычнай дакладнасці, што скіравана пераканаць слухача ў неабходнасці надаваць вялікае значэнне рытуалам і абрадавым атрыбутам:

Ішоў нішчы. Апазіўся і лёг на могільках спаць. Ляжыць і чуе, як устаюць нябожчыкі і клічуць адзін аднаго на вячэру. Нішчы пачуў, як звалі Паўліну і Магдаліну. Ужо позна ноччу дзяды вярнуліся назад і гавораць паміж сабой. Пытаюць адзін аднаго, ці добра было на вячэры. Паўліна кажа: «Добра было, але забыліся халоднага паставіць». Тады Магдаліна кажа: «У мяне таксама добра было, але забыліся рыбы прынесці, паставілі шчы, а я ўзяла і перавярнула міску». Нішчы прыйшоў у сяло і пытаецца ў тых, у каго жылі Паўліна і Магдаліна. У адных пытаецца, ці была перавярнута міска. Яму і кажуць, што праўда. Тады святаўся ў гаспадароў, дзе жыла Паўліна, ці паставілі яны халоднага на стол. Яны кажуць, што забыліся. Калі нішчы раскажаў пра гэта ўсім, на кожныя Дзяды людзі пачалі ставіць на стол усё, што ў іх было <...> задавальняць памерлых родных. (Зап. у 2001 г. ад Ліпскай Марыі Маркаўны, 1908 г.н., в. Сутокі, Смалявіцкі р-н, Мінская вобл.) [5].

Яшчэ адным выразным узорам былічак з маральна-псіхалагічнай устаноўкай – табу на абразе святых рэчаў – з'яўляецца познетрадыцыйны тэкст пра выпадак пры разбурэнні царквы. Трэба адзначыць, што *іконы (абразы)* у народнай культуры маюць максімальна сакралізаваную міфасемантыку. Перад іконай, піша Л. Дучыц, браталися і бажыліся, служылі малебны ў час няшчасцяў, за іконамі захоўвалі рэліквіі і рытульныя прадметы [3, с. 203]. Іконы выкарыстоўвалі ў разнастайных засцерагальных і лекавых практыках, пры благаслаўненні (на шлюб, у дарогу, у салдаты), пры пераходзе ў новую хату і інш. Вельмі развітыя ў славянскім фальклоры эпічныя сюжэты пра цудоўнае з'яўленне ікон на пэўных сакралізаваных аб'ектах прасторы (дрэве, камені, крыніцы), якое ўказвае на месца ўзвядзення культавага збудавання.

Паводле ўстойлівых народных уяўленняў, за апаганенне іконы немінуча надыходзіць пакаранне хваробай (адсыханне канечнасці, параліч, слепата) ці раптоўнай смерцю. Бясспрэчна, вялізны масіў сюжэтаў былічак з матывамі кары за разбурэнне царквы ці пашкоджанне прадметаў хрысціянскага культу ўзнік у савецкі перыяд, калі рэалізоўвалася ідэалагічная ўстаноўка дзяржавы на атэізм і барацьбу з рэлігійнымі перажыткамі.

Прыведзены ніжэй прыклад познетрадыцыйны, на што выразна ўказвае спосаб перамяшчэння чалавека (*ехаў на матацыкле*) і тое, што ад іншых носьбітаў традыцыйнай культуры «герою» добра вядомы драматычны вопыт непаважлівага стаўлення да ікон. Чалавек фактычна ўчыняе два злачынствы – калечыць ікону і парушае вельмі значную сацыяльную норму сваёй супольнасці. Пакараннем за гэта служыць не проста заўчасная смерць, але і своеасаблівыя дэманічныя прыкметы памерлага (*крэв у яго з раны не пайшла*):

Яшчэ была такая гісторыя. Як разбіралі царкву, то адзін хлопец, дурэючы, падпхнуў абраз. Пасля гэтага ён засмяўся і сказаў: «От, казалі, як праткнеш абраз, то крэв пойдзе. А вона ж не пайшла».

Прайшло трохі часу. Раз гэты хлопец ехаў на матацыкле, а ўперадзе ехаў воз з аглоблямі. А хлопец напароўся на аглоблі, і крэв у яго з раны не пайшла. Во, як кажуць! (Зап. у 2001 г. ад Даната Леапольдавіча Ваньковіча, 1925 г.н., в. Дзераўное, Стаўцоўскі р-н, Мінская вобл.) [5].

Два наступныя ўзоры – гэта аповеды з дамінуючай мастацкай функцыяй. У былічцы пра казёлка паведамляецца пра кантакт чалавека са звышнатуральным у сакралізаваным локусе, канкрэтызацыя якога з

кантэксту твора немагчымая. Словам *ростані* ў народнай культуры называюцца найперш скрыжаванні дарог. Паводле міфалагічнай свядомасці, ростані – месца для знахарскіх практык і варожбаў. Шырока распаўсюджанай у Беларусі традыцыяй, адзначае Т. Валодзіна, з’яўляецца ўсталяванне на ростанях крыжоў як сродку, што нейтралізуе патэнцыйную небяспеку гэтага месца для чалавека і сацыуму [2, с. 407].

У прыведзеным ніжэй узоры былічкі лексема ‘ростанькі’ – тапонім, уласнае імя ўрочышча. Семантыка лексемы ‘ўрочышча’ акрэсліваецца невыразна, але яна ўтрымлівае ў сабе значэнне пераходу, граніцы: «...участак, адрозны ад навакольнай мясцовасці, напр. балота, лес сярод поля» [4, с. 695]. Урочышча Ростанькі з’яўляецца камунікацыйным каналам паміж тым і гэтым светам, своеасаблівай «памежнай зонай». Толькі аддаленне ад гэтай «памежнай зоны» і набліжэнне да культурнай прасторы (вёскі) пазбаўляе чалавека ад непасрэднай блізкасці з дэманічнай істотай:

Раней былі такія ўрочышчы – Ростанькі (так яны называліся), дзе здаваліся зданькі. Расказвала маміна сякхроў. Ішла яна ў слабаду к цётцы Мар’і. Ідзець, аглядаецца, аж ззаду бяжыць казялок, беленькі такі. Яна яго ўзяла на рукі і нясець. Дзярэўня ўжо паказалася. Аж казялок спрыгнуў, вывернуўся і ператварыўся ў казла, што дровы рэжуць, і сказаў: Казялок, мой казялок! Гэдак перадражніў бабу і пакуляўся ў лес. (Зап. у 2005 г. ад Раманенкі Таісіі Міхайлаўны, 1939 г.н., в. Тышна, Лепельскі р-н, Віцебская вобл.) [5].

Выразнасць і дынамізм дзеяння ў былічцы пра казялка ўтвараюць дзеясловы *спрыгнуў, вывернуўся, ператварыўся, перадражніў і пакуляўся*. Маркёрам нячыстай сілы ў вобразе казялка служыць не толькі пераўтварэнне яго на вачах у цёткі ў нежывы прадмет, але і насмешка над ёй (перадражніванне, увасабленне ў *козлы* – аманімічнае па назве прыстасаванне для пілавання дрoў).

Былічку пра варажбу на Шчодрок і папярэдні тэкст аб’ядноўвае агульны міфалагічны кампанент – камунікацыйны канал з іншасветам. У дадзеным выпадку ім служыць *комін* (нячыны дымаход). У традыцыйных уяўленнях *комін* мае развітую семантыку, гэтым тлумачыцца задзейнічанне яго ў разнастайных магічных практыках, у тым ліку мантычных. Распрананне пры варажбе тлумачыцца як вызваленне ад знакаў культурнага статусу чалавека дзеля спрашчэння камунікатыўнага акта з іншасветам:

Жыла багата жэншчына. Нэ было в еі дытэй. Взяла со своім мужыком молоду служанку. На Шчодрокі хозяйн поихав у город. А хозяйка кажэ: «Возьмі, Ганно, погадай. Мо шчэ замуж пйдэш. Я такое знаю: возьмы разбырыса нагою. Залізь на гору і кругом комына обыйды». *Коло дванаціці полізла Ганна. Ажно злазыць і плачэ: «Обманулі вы мэнэ, тітко. Там хозяйно ходыць!» За тры дні вмэрла хозяйка. А хозяйн взяв служанку.* (Зап. у 2003 г. ад Гіраз Вольгі, 1932 г.н., в. Чарняны, Маларыцкі р-н, Брэсцкая вобл.) [5].

Экспрэсіўная танальнасць, якая ўказвае менавіта на дамінуючую мастацкую функцыю, дасягаецца супрацьпастаўленасцю ў сюжэце жаночых вобразаў: вопытная бяздзетная гаспадыня/наіўная дзяўчына-служка. Магізм варажбы і яе наступстваў падкрэсліваецца сведчаннем служкі, што здань гаспадара на гарышчы была вельмі рэалістычнай. Гэтай жа мэце служаць сакралізаваныя лічбы, якія абазначаюць час дзеяння (*коло дванаціці полізла Ганна; за тры дні вмэрла хозяйка*),

Трэба адзначыць, што ў беларускай фалькларыстыцы былічкі, як і наогул няказкавая проза, пакуль вывучаны толькі часткова. Разам з тым значная колькасць ужо зафіксаваных узораў і адносна ўстойлівасць бытавання народных аповедаў пра кантакт чалавека са звышнатуральным даюць матэрыял для грунтоўных публікацый палявых матэрыялаў. Напрацаваны айчынны і замежны тэарэтычны вопыт эпасазнаўства павінен паслужыць новым канцэптуальным абагульненням у жанры былічкі.

Спіс літаратуры:

1. Бараг, Л.Г. Былічка / Л.Г. Бараг // Восточнославянский фольклор : слов. науч. и нар. терминологии / редкол.: К.П. Кабачников [и др.]. – Минск, 1993. – С. 26–27.
2. Валодзіна, Т. Ростані / Т. Валодзіна, У. Лобач // Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / навук. рэд. Т. Валодзіна. – Мінск, 2011. – С. 405–407.
3. Дучыц, Л. Ікона / Л. Дучыц, І. Швед // Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / навук. рэд. Т. Валодзіна. – Мінск, 2011. – С. 203–204.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65 000 слоў / пад рэд. М.Р. Судніка. – Мінск, 1996. – 784 с.
5. Фальклорная калекцыя. Філіял ІМЭФ ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі». – Фонд 13. – Воп. 11. – Спр. 74. Няказачная проза. Легенды. 1990–2000 гг.